
ПРОГНОЗ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2050 РОКУ

Е.М. ЛІБАНОВА
директор Інституту демографії та соціальних
досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор

**Доповідь на спільному засіданні Президії Академії наук України
та Колегії Державного комітету статистики України
21 листопада 2007 року**

Представлений на Ваш розгляд Прогноз демографічного розвитку України на період до 2050 року є закономірним продовженням програми “Демографія та людський розвиток”, над якою наш Інститут працював упродовж 2003–2006 років, і результати якої доповідались у грудні минулого року.

Значення демографічних прогнозів для формування довго- і середньострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни важко переоцінити.

По-перше, вони дають змогу своєчасно передбачити суспільні загрози і виробити запобіжні заходи. Прикладами є передбачення загроз фінансового колапсу пенсійної системи через майбутнє стрімке постаріння населення, загроз де-стабілізації ринку праці через очікування надмірної смертності у працездатному віці та масштабного впливу робочої сили за межі України, загроз майже неминучої демографічної деградації та обезлюднення ряду сільських територій.

По-друге, дані про чисельність і статево-віковий склад населення лежать в основі визначення складових його життєдіяльності, наприклад перспектив розвитку соціальної інфраструктури. Так, зростання народжуваності з 2002 року зумовлює збільшення потреби у послугах дитячих дошкільних закладів з 2005 р. і шкільних установ – з 2008 року.

Нехтування демографічними прогнозами призводить до нераціональних витрат коштів, незадоволення базових потреб населення. Зокрема, через нестачу дитячих дошкільних закладів молоді мами не можуть ставати до роботи у бажані для них строки – рівень економічної активності жінок 25–29 років знизився з 78,2% у 2001 році до 73,4% у 2006, зростає смертність дітей 3–6 років від зовнішніх чинників, а в сільській місцевості вона перевищує цей показник у містах на 61%, хоча і останній за європейськими стандартами є дуже високим.

По-третє, без системних демографічних обґрунтувань неможливо визначити і розмір дохідної частини бюджету, яка залежить від чисельності робочої сили, рівня її економічної активності, освіти та кваліфікації.

Населення є водночас і головною продуктивною силою, і споживачем матеріальних благ. Отже, темпи та пропорції економічного розвитку країни, кожного окремого регіону, зокрема обсяги виробництва та споживання, їх зміни великою мірою визначаються чисельністю населення, його віковою, освітньою, професійною та соціальною структурами, сукупною робочою силою.

Демографічні прогнози завжди мають великий суспільний резонанс, а часом, на жаль, використовуються для політичних спекуляцій. Сьогодні Вашій увазі представлено абсолютно незаангажований погляд, суто наукову розробку, результат тривалої спільної праці науковців і статистиків-практиків.

Слід спинитися на двох проблемах демографічного прогнозування в Україні.

Перша – це наявність безлічі різних прогнозів. Проблема не в наших претензіях на монополію у цій сфері, а в тому, що демографічний прогноз є фундаментом усіх подальших економічних розрахунків, і вкрай важко оцінювати коректність визначення, скажімо, витрат Пенсійного фонду або Державного бюджету, якщо не зрозуміло, на яке населення вони розраховані. Тому фахівці Інституту демографії і соціальних досліджень та Державного комітету статистики взяли на себе сміливість побудувати прогноз, основний – найбільш вірогідний, середній, варіант якого за умови відповідного реагування Кабінету Міністрів України зможе претендувати на статус офіційного.

Друга проблема – це якість і обґрунтованість прогнозу. Методологія демографічного прогнозування є доволі розробленою. Чисельність та статеві-віковий склад населення обчислюються, виходячи з гіпотез народжуваності, смертності та міграції населення за окремими статеві-віковими групами, і цю процедуру можуть виконати особи, які мають елементарні знання з демографічної статистики і демографічного прогнозування. Науковою проблемою є не алгоритм обчислення, а формування відповідних гіпотез руху населення.

Щоб Ви мали змогу оцінити, наскільки прискіпливо ставилися розробники до цього завдання, скажу, що прогноз побудований у 19 варіантах відповідно до різних сполучень гіпотез народжуваності, тривалості життя та міграції.

Середній варіант *t* являє собою комбінацію найбільш вірогідних гіпотез щодо очікуваної динаміки окремих складових демографічного руху з огляду на досягнуті їх рівні, новітні тенденції та можливі перспективи. Це, так би мовити, основний варіант прогнозу.

Високий варіант *h* ґрунтується на найбільш оптимістичних очікуваннях майбутніх тенденцій природного та механічного руху населення.

Прогноз-застереження I_2 віддзеркалює, навпаки, найгірший варіант розвитку.

Фактично поле, окреслене знизу прогнозом-застереженням, а зверху – високим варіантом, характеризує всі більш-менш вірогідні можливості демографічного розвитку України упродовж наступної половини сторіччя. Оскільки найбільш вірогідним видається середній варіант, спинятимусь саме на ньому.

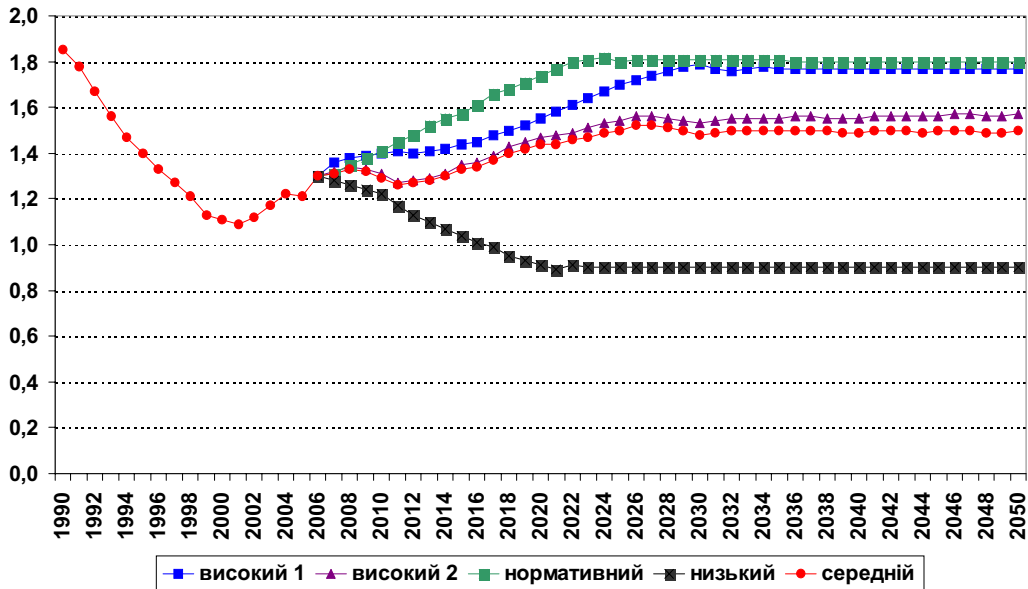

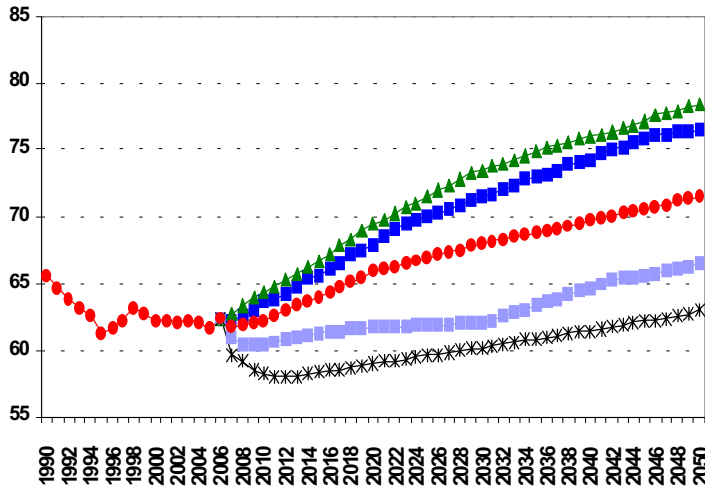
Рис. 1. Сумарний коефіцієнт народжуваності

Першою складовою демографічного руху є народжуваність. Характерний для всього світу процес її зниження в Україні має низку особливостей. Головна з них пов'язана із доволі молодим віком матері при народженні дитини. Лише покоління 1970-х років народження почали переходити на європейську модель. Відповідний віковий зсув перших народжень на пізніший вік серед цих поколінь і зумовив зростання сумарного показника народжуваності від 2002 року. Якщо не станеться катастрофічних зрушень у пронаталістській політиці на кшталт підвищення розміру допомоги при народженні дитини до 2–3 середніх річних заробітних плат, вже у найближчий період темпи зростання народжуваності знизяться через вичерпання потенціалу реалізації народжень, запланованих цими поколіннями жінок. Після хвилеподібних коливань у наступні 15 років можна очікувати встановлення доволі стабільного рівня народжуваності – близько 1,5. Зазначу, що для простого відтворення поколінь необхідно 2,1–2,2.

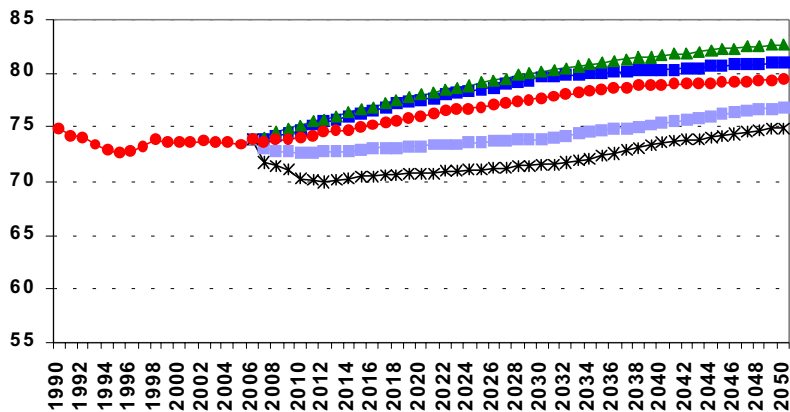
Найменш оптимістичними є результати прогнозування смертності. На відміну від економічно розвинених країн світу, де рівень смертності невпинно знижується, відповідні тенденції в Україні мають синусоїдальний хвилеподібний характер, а тривалість життя за даними 2006 року нижче, ніж за даними не тільки 1960 р., коли Україна посідала передові позиції в світі, а й 1990 року. Особливо значними є коливання смертності чоловіків, чия середня очікувана тривалість життя упродовж одного календарного року зростає або скорочується на рік (саме такі зміни спостерігались у 2005 та 2006 роках).

Не буду вдаватися у тонкощі прогнозування смертності населення. Зазначу лише, що гіпотези сформульовано в межах широких вікових груп: немовлята,

Чоловіки

Жінки

■ високий ▲ нормативний □ низький * прогноз-застереження ● середній

Рис. 2. Середня очікувана тривалість життя при народженні

діти та підлітки 1–19 років, особи 20–39 і 40–59 років, населення 60 років і старше. Виокремлення їх здійснене за результатами моделювання та аналізу структур причин смерті, властивих різним віковим групам.

Очікувана тривалість життя при народженні до 2050 року зросте до 71,5 та 79,5 років для чоловіків і жінок відповідно, що приблизно відповідає середньому прогнозу ООН для всього світу (очікувана тривалість життя при народженні для обох статей 75,0 років), і, на жаль, буде значно нижче аналогів економічно розвинених країн.

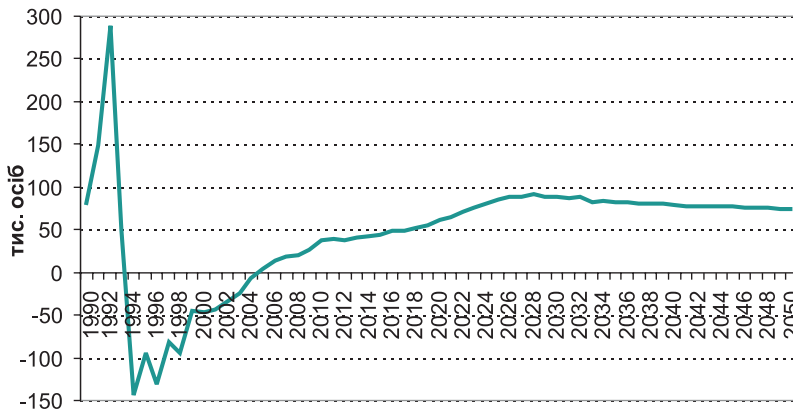

Рис. 3. Сальдо зовнішніх міграцій населення України

Найважче передбачувати зміни міграції. Після потужного міграційного припливу в 1991–1993 рр., пов’язаного із розпадом СРСР, Україна на десятиріччя стала країною еміграції, а прямі міграційні втрати перевищили 1 млн. осіб. Лише з 2005 року міграційний баланс знову є додатнім. Ці зміни обумовлені скороченням чисельності вибулих внаслідок вичерпання етнічної складової, зниження ролі економічних чинників та розширення можливостей реалізації зворотної трудової міграції без зміни місця проживання. Еміграційний потенціал сучасного населення обмежений контингентом зовнішніх трудових мігрантів та висококваліфікованих спеціалістів.

Очікується додатне сальдо міграційного обміну з країнами колишнього СРСР, друга хвиля повернення до України раніше депортованих народів, розвиток імміграційного припливу з країн, що розвиваються (до 47–53 тис. осіб на рік). Сальдо зовнішніх міграцій поступово зростатиме до 90 тис. осіб наприкінці 2020-х років, а потім дещо зменшиться до 73–77 тисяч. Його величина у другій половині прогнозного періоду більше, ніж наполовину забезпечуватиметься за рахунок афро-азіатських країн.

Розрахунки загальної чисельності населення та його статеві-вікового складу на перспективу виконано згідно із методологією компонентного демографічного прогнозування взаємним “накладанням” числових характеристик сформульованих вище гіпотез окремих компонент природного та механічного руху.

Процеси народжуваності, смертності та міграції мають стохастичний характер. На їх перебіг впливає багато прихованих чинників, які складно виявити та кількісно виміряти. Зрозуміло, що рівень невизначеності істотно зростає зі збільшенням горизонту прогнозу. І абсолютно точний дискретний (точковий) прогноз побудувати неможливо, передовсім коли йдеться про середньо- або довгострокову перспективу. Більш коректною видається побудова інтервальних прогнозів, тобто припущень – з певною мірою імовірності – того, що очікувані зміни в демографічному розвитку країни не виходитимуть за визначені межі.

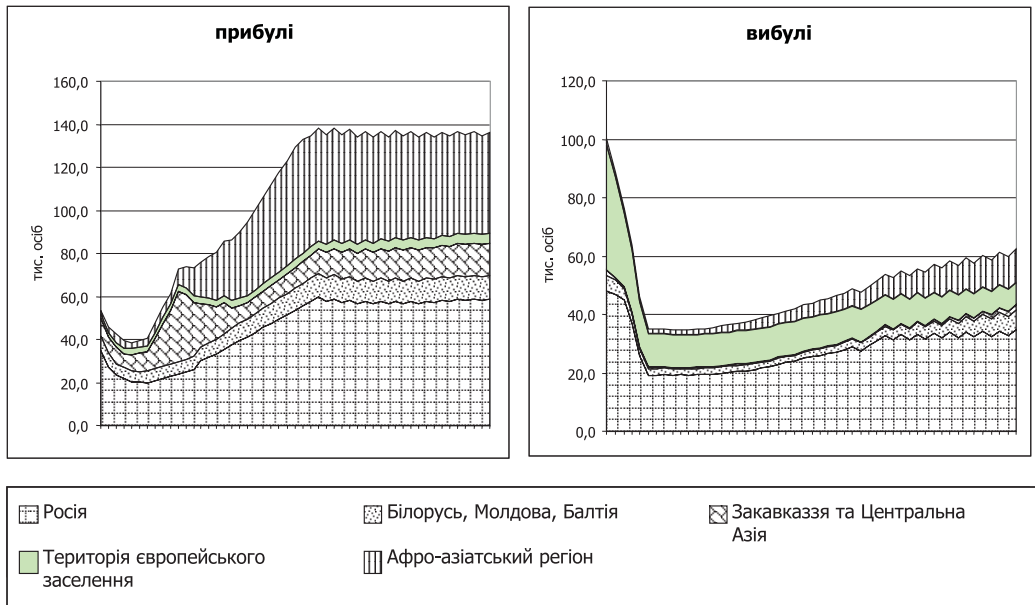

Рис. 4. Міграційні потоки, 2000–2050 рр.

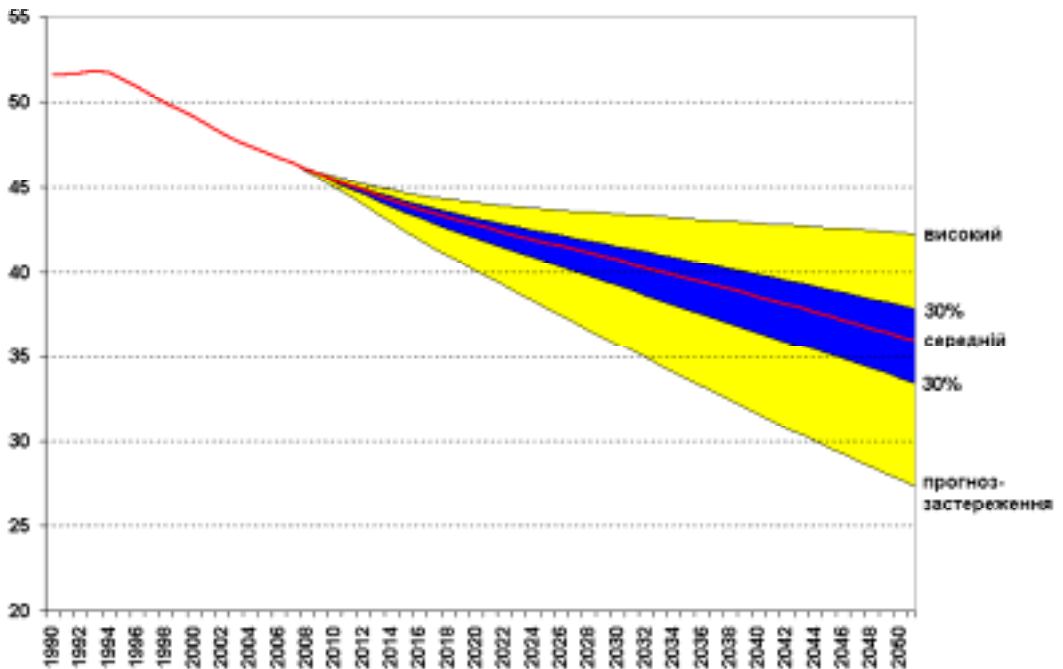
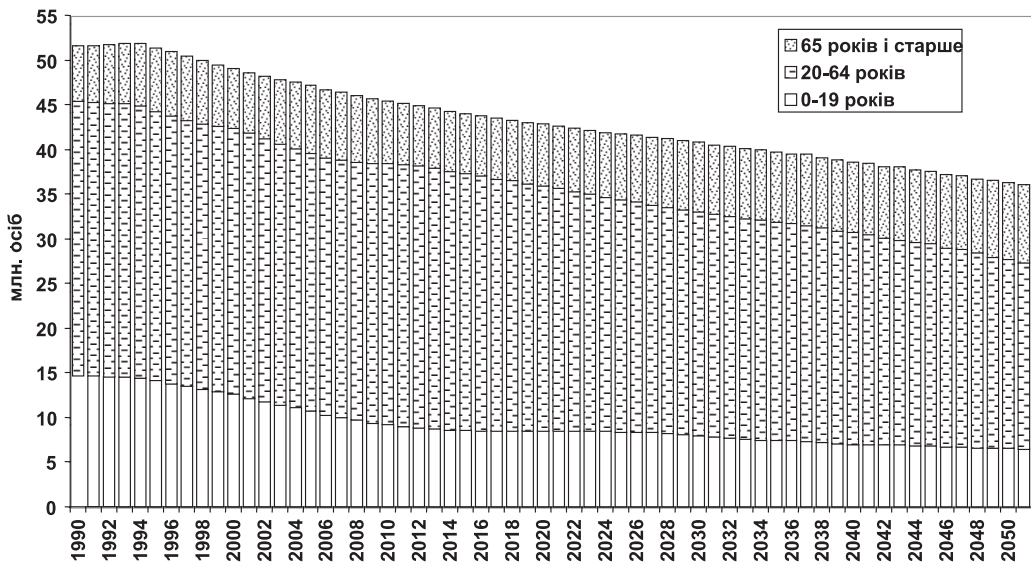

Рис. 5. Динаміка чисельності населення України за імовірним демографічним прогнозом

За будь-яким із варіантів демографічного прогнозу чисельність населення України зменшуватиметься впродовж усього прогнозного періоду. Це пояснюється значною втратою демографічного потенціалу: поширеними стандартами малодітності, низькою тривалістю життя, низькою питомою вагою жінок фертильного віку, високим досягнутим рівнем старіння, а за окремими варіантами також несприятливим міждержавним міграційним обміном. Так, за середнім варіантом прогнозу чисельність населення України на початок 2051 року знизиться до 36,0 млн. осіб. Загальне зниження порівняно з початком 2007 року (46,466 млн. осіб) становитиме 22,4%.

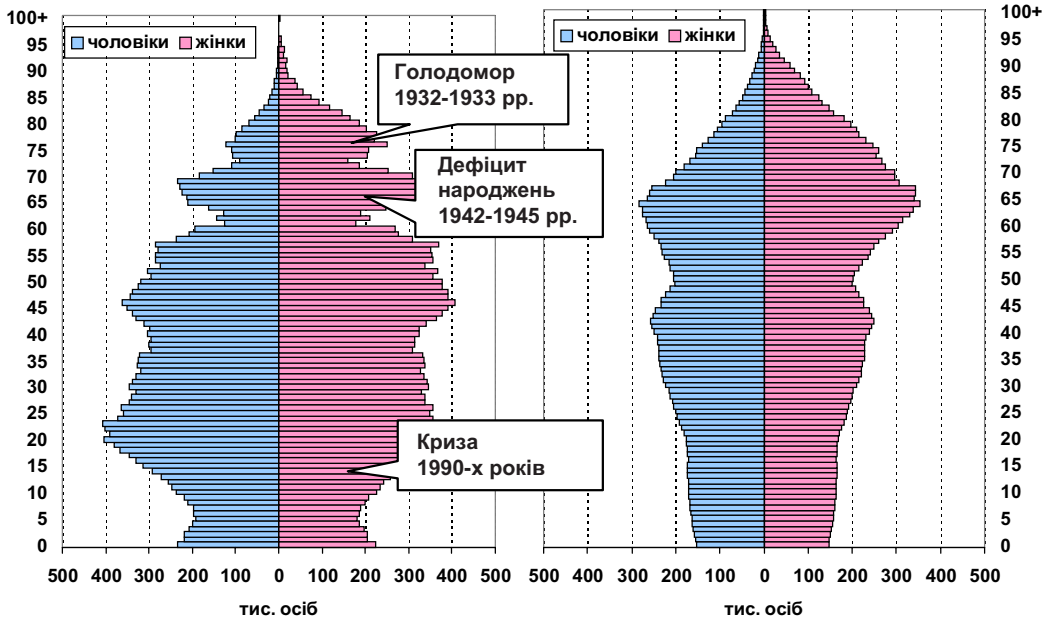
Проте загроза полягає не тільки, і навіть не стільки в депопуляції (Україна і надалі залишатиметься в числі великих європейських держав), скільки у зміні якості населення.

Рис. 6. Чисельність та віковий склад населення України за середнім варіантом прогнозу (на початок року)

Серед змін статево-вікового складу слід виокремити постаріння. Взагалі демографічне старіння є цілком об’єктивним і закономірним явищем, наслідком зростання тривалості життя і переходу на сучасний тип демографічного відтворення в цілому. Відповідно, практично за будь-яким варіантом прогнозу рівень постаріння істотно збільшиться. Демоекономічне навантаження на працездатне населення зростатиме. Отже, уникнути фінансової кризи можна буде лише завдяки переходу на нову систему пенсійного забезпечення. Хочеться сподіватися, що вона виявиться гуманною, спрямованою на забезпечення активного довгого життя і після досягнення пенсійного віку.

Питома вага осіб старше 65 років за середнім варіантом прогнозу у 2050 році становитиме понад 24,2%. При цьому майже кожний третій українець буде старше 60 років.

Рис. 7. Статеві-вікові діаграми населення України на початок та кінець прогнозного періоду

Демографічна структура несе на собі відбитки усіх політичних та соціально-економічних потрясінь, які супроводжували життя не одного, а кількох поколінь. Прикладом є голодомор 1932–1933 рр., Велика Вітчизняна війна, а якщо говорити про сучасність, то криза 1990-х років. З часом ці хвилі у віковому складі поступово згладжуються, Але, наприклад, відбитки кризи 1990-х років позначатимуться на статеві-віковій структурі населення і в 2050 році, і в подальшому.

* * *

Прогноз дає інформацію про майбутні деформації статеві-вікового складу населення, попереджає про необхідність протидії їхнім наслідкам та новим екстраординарним подіям регіонального та національного масштабу, що можуть деструктивно вплинути на демографічні процеси.

Демографічний прогноз не є самоціллю і не претендує на абсолютну точність передбачення – перш за все, він є методом перспективного аналізу, який певною мірою сам “творить” майбутнє.

Сьогодні ми оприлюднили довгостроковий прогноз чисельності і статеві-вікового складу населення. Наступним кроком має стати побудова цілої низки

соціально-демографічних прогнозів: освітнього, сімейного та етнічного складу, пропозиції робочої сили тощо. Нагальною необхідністю є регіональне демографічне прогнозування. В умовах неминучої депопуляції ми, передовсім у своїх наукових розробках, маємо перейти до комплексних досліджень якості людського потенціалу, оскільки лише забезпечення її належного рівня стане запорукою успішного розвитку України в третьому тисячолітті.

Одним із основних висновків прогнозу є визнання нагальної необхідності для України проведення чіткої державної демографічної політики на різних рівнях, зокрема з урахуванням ідей та рекомендацій Концепції та Стратегії демографічного розвитку України, які свого часу були розроблені фахівцями нашого Інституту, схвалені спочатку Президією Академії наук, а згодом і Кабінетом Міністрів України. До речі, якщо Концепція була схвалена урядом Єханурова, то Стратегія – урядом Януковича. Це ще раз доводить, що наші демографічні розробки не мають політичного забарвлення, а є цілком об'єктивними науковими продуктами.

Надзвичайно важливим є формування об'єктивної суспільної оцінки демографічних процесів. Необхідно налагодити систематичне їх висвітлення у засобах масової інформації з коментарем провідних вчених-демографів. Це дасть змогу позбутися політичних спекуляцій, тенденційності і водночас сприятиме формуванню у населення необхідних настанов – репродуктивних, вітальних, міграційних.